

Az Isten, kijelentve a világegyetemben és az emberiségben.

Példabeszédek: VIII. 1—4. Avagy a bölcsesség nem kiált-e, és az értelem nem bocsátja-e ki az ő szavát? Tinéktek, óh tiszteletes jeles férfiak, kiáltok, és az én szóm az embereknek fiaihoz vagyon!

Annak a tételnek, melyből ezen szavak vannak véve, czélja megtanítani minket, hogy az igazság, mely tökéletességre és boldogságra vezethet, mindig és mindenütt azt tanítja nekünk, hogy az Isten állandólag körül veszen minket az ő oktatásaival; hogy bárhová megyünk, az ő bölcsességének szava mindenütt követ; hogy egyedül a mi saját hibánk, ha folyvást nem leszünk bölcsebbek és jobbak. Az igazságnak ez az egyetemes jelenléte az a tárgy, a melyre az önök figyelmét felhivom. Ennek megértése egész lételünk megértésére fog segíteni. Mert ez meg fogja nekünk mutatni, hogy minden sorsban kifogyhatatlan eszközeit birjuk a növekedésnek és így új bizalomra ébreszt előjogaink használatában, s új tevékenységre a jótékonyság gyakorlásában.

A bölcsesség mindenütt jelenvaló. Mindenütt találkozunk vele. Ez tündöklik a napban. Besugarozza az eget. Ez susog a természet minden hangjában s ragyogva sugárzik a jó és bölcs emberek jelleméből s még fényesebben saját lelkünkben. Tanítóink tehát mindnyájan körülöttünk, bennünk, felettünk és alattunk vannak. Az isteni bölcsesség nincs valamely könyvbe bezárva s nem is egyedül a szószékekről hallható. Annak minden papoknál jobb szószólói vannak. Az igazi papnak egyik nagy feladata arra segíteni hallgatóit, hogy a nálanál bölcsebb tanítókat megértsék, s ezek öszhangzóbb szavának megnyissa füleiket. Lelkeiknek az egymást felváltó napok tanításaira való fordítása által éreztetnie kellene velők, hogy ők minden emberi iskolánál felsőbb, az Isten, a világegyetem iskolájában vannak, a hol mindig és mindenütt gyűjthetik az igazság kincseit.

Jézus mondá: „Én vagyok a világ világossága.“ És mikor mondá ezt? Abban a perczen, a melyben megnyitandó volt a vak ember szemeit. Ez emberre nézve ő világosság akart lenni. És miként? Hogy új világosságot teremtsen számára? Nem! A világosság megvolt már. A nap már felhőtlen fényben sütött rá. Egy vékony hártya volt az egyedüli közfal azon vak ember és a körülötte minden oldalon elterülő dicső világ közt. Jézus ezen fátyol felemelése által adott neki világosságot. Hasonló módon a Jézus Krisztus világosság nekünk szellemileg. Ő nem teremt új igazságot; mert az igazság örökkévaló. És a mi még fontosabb, ő nem tanít egészen új igazságot az embereknek. A vallás nagy elvei az emberi természethez tartoznak és azok nyilatkoznak az Isten minden műveiben és az ő gondviselésében. Mi nem azért élünk sötétségben, mintha az igazság napja nem sütné ránk és körülöttünk. Mert szellemi világosság, fényesebb a nappalinnál, járja át napi életünket. Bennünk van az ok, hogy nem látunk. A belső szem vagy egészségtelen, vagy be van hunyva. Lenne csak nyitva, egyszerre egy oly szellemi világ-egyetembe vezetnénk, mely szebb és magasztosabb, mint a teremtés s mint a mely a vak ember szemébe tünt, midőn Jézus mondá: „láss.“

A bölcsesség mindenütt jelen való. Minden lép-ten a legnagyobb igazságokkal találkozunk. Jézus az atya kijelentése végett jött. De vajjon az Isten, a végetlen és egyetemes atya, csak azon egyszerű hang által ismertetik-e meg, mely évszázakkal ez-előtt a Jordán partjain vagy a Tiberiás tónál hallatott? Ismeret-ten-e az a nyelv, melyet az egek és a föld örökké beszélnek? Üres-e a természet lapja? Semmit sem hirdet-e az emberi lélek az ő teremtőjéről? Nem hirdet-e az öntudat a saját magáénál fel-sőbb tekintélyt? Nem veszi-e észre az ész egy oly szellem nyomát, a melyet meg nem foghat, de a melynek maga is egy sugara? Nem talál-e a szív a teremtés köreiben bizalomra és szeretet-re méltó barátot? Oh, igen! Az Isten mindenütt ott van, nemcsak az ő lényegileg láthatatlan jelenléte ál-tal, hanem hatalmának és tökéletességének jelei által. Mi nem a világosság, hanem a szellemi látás hiánya miatt nem látjuk őt.

Ez az észrevétel kiterjeszhető —noha korlátolva — a Jézus halha-tatlansági tudományára is. A jövő életéről valóban semmit se tudhatunk

az érzékek által. De ennek eszméje egyike az emberek által legáltalánosabban elfogadottaknak. A halhatatlan élet gondolata megelőzte a Jézust. Csillámaikat még a legsötétebb és legbarbarabb időkben is feltaláljuk. Ennek a nagy igazságnak csirája megvan a mi természetünkben; megvan az öntudatban, a mely saját elemeinek egyike gyanánt zárja magában a jutalmazás előérzetét; megvan az észben, mely a jelenben egy bevégzetlen rendeltetést lát, melynek folytatásra van szüksége végczéljának betöltésére; megvan a boldogság utáni szomjuhozásban, a mely mélyebb hogyszem a földön kielégittessék, de egy végetlenül boldog lény utáni vágyban nyilvánul; megvan az erkölcsi jóság és szépség szeretetében, a mely abban a mértékben ébreszti fel a mocsoktalan erény eszményképét és a legtökéletesebb lénnyel való egyesülés vágyát, a melyben műveltetik. Valóban a mi egész természetünk szava, kellőleg magyarázva, egy magasabb élet utánni kiáltás. Az élet lázas tevékenysége nem egyéb, mint sürgős nyomulás a jónak azon teljessége felé, mely a földön fel nem található, és oly állapotra való rendeltetésünket jelenti, a mely hasonlithatlanul szebb, mint a hogy most felfoghatjuk. Az ég igazán kijelentetik nekünk az emberi szív minden tiszta hajlamában és minden bölcs és jótékony cselekedetben, a mely a lelket tisztetben és háladatosságban emeli fel. Mert az ég csupán tisztaság, bölcsesség, jóakarát, öröm, béke, ezek legtökéletesebb alakjában. Így azt mondhatjuk, hogy a halhatatlan élet folyvást környékez minket. Dicsőségének néhány sugara süt ránk mindenben, a mi szeretetre méltó, hősie és erényesen boldog bennünk vagy másokban. A tiszta lélek magában hordozza az eget és ezt az eget hirdeti minden körültelevőknek.

Azon állitással, hogy a vallás nagy igazságai mindenütt fénylenek körülünk és bennünk, nem vonom kétségbe a keresztény kijelentés értékét. A keresztény vallás összegyűjti a világegyetemen szétszort igazságot, és a napéhoz hasonló fénynyel tölti a lélekre. De még inkább gyógyítja vakságunkat az által, hogy feltárja a szenvedélyeket és vétkeket, melyek elfátyolozzák a lelket a szellemi világosság elől, és eszközöket szolgáltat azon hártják eltávolítására, melyek a belső szem elé gyűlnek és gátolnak a természet kijelentéseinek látásában. Nem találhatunk szavakat a Jézus Krisztus által így nyújtott világosság értékének kifejezésére. De nagyon tévedünk, ha azt gondol-

jük, hogy az ő evangelioma az egyedüli világosság, hogy hozzánk minden sugár egyetlen könyvből jó, hogy semmi fény sem támad az Isten műveiből és gondviseléséből, hogy a vallásban nincs más tanítónk azon a néhány lapon kívül, a mely a bibliába van bekötve. A Jézus Krisztus nemcsak azért jött, hogy minket különös tanításában részesítsen, hanem hogy megismertessen azon elévülhetlen leczkékkel, a melyeket Isten mindig felhalmaz a mi saját és minden ember tapasztalatában s a világegyetem törvényeiben és mozgalmaiban. Az ő célja nem az, hogy egyedül csak szavát halljuk, hanem hogy nyissuk meg füleinket a bölcsesség, erény és kegyesség azon számtalan szavainak, melyek most a szellőben, majd a menydörgésben hangzanak felénk az egész természetből és életből. Ő nem ad nekünk egy szük rendszert és nem kívánja, hogy annak határai közé szorítsuk vizsgálódásunkat. Ő nem lánczolja le az észet merev, alaki hit által. Ő nemes elveket ad nekünk, a melyeket meg kell testesítnünk, mindenütt alkalmaznunk, és a melyek által kell az egész lételt magyaráznunk. A ki csak a bibliát tanulmányozza, az e könyvet nem helyesen tanulmányozza. Mert ha helyesen olvasná, az tanulságért elküldené őt minden teremtményhez, a melyet Isten teremtett, és minden eseményhez, a melyben Isten működik. A hegyi beszédet nem helyesen olvasta az olyan olvasó, a ki nem tanulta meg olvasni azokat a beszédeket, a melyek az évszakok változásaiban s az emberi történelem változásaiban vannak megírva. A bölcsesség úgy szólott a Jézus által, mint főoraculummal által. Ez az isteni szabadító életéből és leczkéiből avval a tiszta, szentelen dicsóséggel sugárzott ki, a melylyel az égben nyilatkozik. De a bölcsesség nem szoritkozik egy szekrényre. Fénye nincs egyetlen körhöz kötve. A jelentkező legalacsonyabbnak is megadja feleleteit. Mi az erkölcsi és vallási igazság tanítóinak nagy serege közt élünk. Keresés, fizetés nélkül körülveszik ösvényünket. Visszatartjuk s mégis védelmeznek. Szolgálatukat legelső lélegzetünkkel kezdik és a legutolsó órában sem hagynak el.

Ezen észrevételekben újra meg újra két nagy tanítóra utaltam, a melyek mindig a bölcsesség leczkéit adják nekünk. 1-ör. a külső világegyetemre; és 2-or. a gondolkozó, erkölcsi lények világára. Főczélom ezen előadásban a bölcsesség azon szavára figyelmeztetni önöket, a mely az emberiségből keletkezik. De lássuk először röviden az isteni kijelentést a természet által.

I. A bölcsesség vagyis az erkölcsi és vallási igazság szava szól hozzánk a világegyetemből. Minő áldás lenne ránk nézve, egyenként és összesen, ha valóban fel tudnánk ébredni a teremtés dicsőségére, a melyben élünk! A legtöbb ember tényleg egész életében aluszik ezen rengeteg és nagyszerű világban. Hatalmas változások történnek körülöttök, melyek alkalmasak lelkeiket bámulásra és hálaadásra ragadni, és még sem indulnak meg jobban, mintha egy malomba volnának bezárva, látva csupán a korongok örökös forgását s hallva csak a gépezet egyhangu zörgését és zakatolását. Ha a teremtőnek tetszett volna, ily gépezet közt születhettünk volna. És az emberek érzéketlensége gyakran nem látszik ennél jobb sorsot érdemelni. De ily szűk falak közé való szorítás helyett, mi ezen megmérhetetlen világban élünk. A helyett, hogy egy néhány halvány lámpa terjesztené csak a szükséges sugarakat, kimerithetlen ragyogásu és szépségü fénytenger önti el naponként az általunk lakott bolygót. És a tűz, mely fenntartja a földi teremtmények életét, örökké frissen lobog millió mértföldekre.

Ha felszólíttatnám, hogy egy szóban fejezzem ki a legfontosabb tanuságot, melyet a bölcsesség feltár a teremtésben, így szólanék: a természet mindenütt rámutat szerzőjének végtelenségére. Mindenütt magán hordozza a végtelen bélyegét. Hirdeti a határtalan, kifürkészhetlen tökélyt, áthatva minden gondolatot és kifejezést. Mintegy egész nagyszerűséggel, megmérhetetlen értelemmel és kimerithetlen bőséggel van mintázva és alakítva legkisebb parányában is. Ez a világegyetem dicsősége. És ezt szemlélni annyi, mint a világegyetemet érteni. A míg így nem látjuk a végetlent a természetben, addig nem tanultuk meg a leczkét, melyet a bölcsesség mindenütt tanít. Azt mondom, hogy a végetlen minden dolgban ki van jelentve. A legközönségesebb dolgot sem veszem ki. A kő egy oly erő miatt esik a földre, mely ellenőrzi a napot, a bolygókat és minden világokat a megmérhetlenségben. A leeső alma nem jelentette-e ki Newtonnak, hogy ugyanaz a törvény, mely azt a gyümölcsöt a földre vonzotta, tartja a földet a maga pályájában és köti a teremtést egy összhangzó egészbe? Nézd a legszerényebb vadvirágot. Az egész természet kezet fogott ezen burjány létrehozására. Ez magába foglalja minden elemek — fény, meleg, levegő — befolyását. Nap, föld és tenger összejönnek, hogy adózzanak neki. A legkisebb tárgy a természetben hat minden tárgyra és rá is hat mindenik, úgy, hogy mindenik jelenti min-

deniket és az ő képét viseli mindenik. Szóval, hogy megérthessük az Isten leggyorsabb munkáját, a világegyetemet kell megértenünk. Mert bármily törekény és mulandó mű sem létezhetne mások nélkül. A legkisebb mű is élő része ennek a nagyszerű élő világegyetemnek. Megszámíthatlan kötelékei vannak a határtalan teremtéssel, — összeköttetései, melyek finomabbak, gyorsabbak és változobbak, hogysémbármely véges elme kinyomozhatná. Így minden legcsekélyebb részecske az örök végtelenről beszél és a legistenibb igazságot hirdeti, mely a földön vagy az égben kifejezhető.

Viszont egy kifürkészhetlen titok van a világegyetem minden működésében és erejében, a mely csudával veszi körül mindennapi életünket és felségessé teszi a legközönségesebb művészetek ismeretes folyamát. Mily bámulatosan különbözik a természet a teremtés módozataiban az emberi ügyesség munkáitól. Egy ember által készített gépben követni tudjuk a mozgó erőt, felfedezzük a szerkezetet, mely által ez az erő részről-részre vitetik. De a természetben, mely annyira teljes mozgással, hol van a mozgó erély? Láthatjuk-e a mindent átölelő, mindent átható erőt, a mely az első lökést adja a mozgó egésznek és mozgást szül a mindenségen át, mely forgatja a bolygókat és napokat rengeteg pályájokon és ugyanazon perczen élénkit számtalan és sokféle állatot és növényeket? Tekints egy buzaszemre! Ez a mag a mult idők összes aratásainak gyümölcse a világ teremtése óta. Ez visszavisz minket azon órára, mikor a reggeli csillagok örömtől sugároztak az ujonnan született föld felett. Ebben központosulnak a napok és esők, a földek és éghajlatok egyesített erői oly időkorig, a meddig a történelem nem terjed. És ismét ezen gyenge magban termékeny erély van egész birodalmakat, sőt az egész földgömböt növényzettel beborítani s magát vég nélkül szaporítani. Oly titkokra, mint ezek, korszakok tudománya igen kevés vagy semmi világosságot sem öntött. És ezek még egy mélyebb titkot tárnak fel. Mi és honnan van az az életnek nevezett elv, melynek ez a mag köszöni a maga saját szerves jellemét, — a mely módosíthatja és gátolhatja a természet törvényeit, a mely arányos egészszé alakíthatja és tökéletes szépségben fejtheti ki a növényt? Az élet, ez a rettenetes hatalom, mely oly végtelenül különböző alakokat veszen fel, — az élet, mely megtölti a földet, levegőt és tengert mozgással, növéssel, tevékenységgel és örömmel, — az élet, mely fölvidit min-

ket, mi az? Minő szem ismerheti fel, minő gondolat magyarázhatja ki annak titkát? Így találkozunk a végtelennel, a titokzatossal, a kimagyarázhatatlannal, elburkolva a legalsóbb teremtményekben. De a mi érzékeink körébe esik, csak semmi, szemben a láthatatlannal érinthetlennel, megfoghatatlannal, a mi amazokon kívül esik. És ha a bölcsesség így beszél a legcsekélyebb létel által, minő hang jó hozzánk a minket övedző megmérhetlenségtől!

Minő áldás lakni ezen átlátszó légben, melyet a szem határ nélkül áttekinthet, ezen árjában a tiszta, szelid, derült világosság-nak, ezen megmérhetlen mennyezete alatt az égnek és látásában ezen számtalan csillagoknak! Egy végtelen világegyetem nyilik meg minden perczen a mi szemeink előtt. És ez a világegyetem egy végtelen hatalom, értelm, tisztaság, boldogság és szeretet jele és jelképe. Ez a boldogság, igazság és erény határtalan és végetlen közléseinek záloga az élő Istentől. Így vagyunk mi — ha szabad így kifejezni magamat — mindig érintkezésbe vele, átölelve, áthatva és éltetve általa. Minő kifejezhetetlen haszon van egy ily kijelentés tanításaiban! Minő név van írva az egészen át mennyei fényü betűkkel! Egy oly szellemi hang járja azt át, mely ünnepélyesebb, fenségesebb és áthatóbb, mintha az oceánok, dörgések, forgószelek és égések a magasztalás egyetlen kitörésében vonatnának össze. Ez a hang annál ékebben szóló, mert szellemi, mert oly hang, melyben a legbölcsebb szól minden szellemekhez.

II. Ez a bölcsesség azon szavának megvizsgálására vezet minket, mely a szellemi világban nyilatkozik, az erkölcsi és értelmes lények világában, az emberiségben, melynek mi mindnyájan egy részét tesszük. Ez a tárgy kimerithetetlen. Mert az emberi természet könyvének nincs vége. Az egymást követő nemzedékek által minden nap új lapok adatnak hozzá. Az erkölcsi és vallási igazságokat, melyeket a bölcsesség az emberi lélekből, az emberi életből, az emberi tapasztalatból vonhat, nem lehet kimeríteni. Én ezekből csak egyetlen nagy tanuságot választok ki, melyet az egész történelem bizonyít. Ez a tanuság az, hogy az emberi természetben egy igazán isteni elem van, mely méltó minden tiszteletre; hogy a végetlen, mely a külső világegyetemben tükröződik, még sokkal fényesebben rajzolódik le a belső szellemi világban; vagy más szavakkal, hogy az embernek vannak oly tehetségei és elvei, melyek oly sorsot jövendölnek, melynek határát nem lehet körül

irni, a melyek teljesek talányokkal, sőt még kevésbé megfoghatók, mint azok, melyek az anyagi teremtség által jelentetnek ki.

Hogy a bölcsesség folytonosan ezt a tanuságot fejezi ki az által, a mit mi ismeretesnek látunk az emberi életben, oly tan, mely meglephet némelyeket, a kik azt gondolják, hogy a szemlélet épen ellenkező eredményekre vezet. A történelem és tapasztalat sokak előtt nem látszanak magasabb érzéseket igazolni az emberi nem iránt a szájalomnál vagy megvetésnél. Az ily szemlélők tévedése két kút-főre vihető vissza: először, ezek nem értik a bölcsesség legmagasabb hivatását; másodsor, félbölcsességben nyugosznak, a mely rosszabb a tudatlanságnál. Ezen tévedések mindenikéhez fér még egy néhány szó.

1) A kik kicsinylik az emberi természetet, teszik azt a bölcsesség legmagosabb hivatásai egyikének nem ismeréséből. A bölcsesség főmunkája a jelek magyarázatában áll. Csak azt tudni, mi jelen van és látható: egyenlő a semmit sem tudással. Annak kellene a nagy czélnak lenni, hogy megismerjük, mit jelent a látható jelen, mit jelez, mi származik belőle s csira gyanánt mi van bele burkolva. A bölcsesség látja a jövőt a jelenben, mert a jelenben a jövő jeleit látja. A jelen világ a jelek világának mondható. A mit látunk az csak a láthatatlan jele. Azon tulajdonságok alatt, melyekkel a szem találkozik, mások, hasonlíthatlanul hatalmasabbak fekszenek. Az életben egy esemény más következő események prófétai jele és előfutárja; és annak fontossága, csaknem mindig, nem annak saját független jellemében áll, hanem azon hajlamokban és befolyásokban, melyek bele vannak burkolva, a jövő jóban vagy rosszban, a melyeknek az előfutárja. Ezek az észrevételek főképen illenek az emberi természetre. Mert erről el lehet mondani, hogy a jeleken kívül alig ismerünk egyebet. Ez csak épen megkezdette kifejlődését. Csak az első lépést tette meg egy végtelen pályán. Legjobb jelképe az a mag, a mely épen most buvik a föld felszínére és igyekszik kibontani redős szirmait. A mit az ember még eddig érzett, gondolt és tett, csak előjele annak a mit éreznie, gondolnia és tennie kell. Az ő legjobb nyereségének értéke abban áll, a mire készül. A jelen állapot az ember történetében, az ő jövőjére való tekintet nélkül tanulmányozva, végtelen tévedésre vezetne. Mert az ő legmagasabb javulása, rendeltetésének csak egy jeladása és halvány előjele.

2) A másik tény, a melyből az emberi természet általánosan

téves megbecsülése kimagyarázható, az, hogy a legtöbb ember félbölcseségben pihen, a mi rosszabb a tudatlanságnál. A kik legmegvetőbben beszélnek az emberről, az igazat mondják, de csak a fél-igazat. Az emberi természet sebei és fájdalmai, a melyek kitárásában ők gyönyörködnek, valódiak. Az emberi vétkek elítélésében semmit sem nagyitnak, semmit sem túloznak. A történelem és tapasztalat szörnyű mértékben bizonyítják az önzést és igaztalanságot a mi nemünkben. Azok, a kik az emberi természet nagyságát állítják, ezen pontban nem különböznek annak gyalázóitól. Nem kötik be szemeiket. A vétekből épen annyit látnak, mint a világ szerinti bölcs ember. De itt van a különbség ezek és a világ szerinti bölcsenek közt. Az emberek szenvedélyei és önzései közt ők egy másik, egy isteni elemet, egy szellemi elvet látnak. Ők azon tehetségeket és hajlamokat mindig harczolni látják az emberi szivben levő gonosz ellen, a melyek természetökre nézve égiek és egy halhatatlan rendeltetésről beszélnek. Ők ezekben az emberi természet igaz magyarázatját látják, annak eredetében és végében

Kerüljük a félbölcseséget. Ez a leggonoszabb előítélet gyökere. Mi nem annyira az által bántjuk az egyeseket, hogy hamisan hibákat tulajdonitunk nekik, hanem az által, hogy jellemöket, mint egészet egyoldalulag tekintjük. S épen ezen a módon sértjük nemünket is. Én hajlandó vagyok a világ szerinti bölcs embernek a létező társadalom elleni minden vádjait megengedni. Sőt tovább megyek és azt mondom neki, hogy nem öleli fel a tényleges rossz mélységeit. Mert ennek tevésére oly erkölcsi érzék kívántatik, melyre ő nem jutott el. Én nem tartok dicsbeszédet az emberi természet jelenlegi állapota felett még a legezivilizáltabb községekben sem. A mi egész társadalmi gépezetünknek szoros kifürkészésre, teljes reformra van szüksége. De én nem állok itt meg. Ha ezt tenném, elveszteném a nagy tanuságot, melyet a bölcsesség a történelem minden lapján hirdet. Ez a tanuság az, hogy az ember, minden hibáival, egy csudálatos lény, felruházva megfoghatatlan méltósággal, méltó saját szünet nélküli örködésére és gondjára, méltó, hogy az égtől végtelen szeretettel látogattassék meg. A végtelen láthatóbban rajzolódik le benne, mint a külső világegyetemben. Ez a nagy igazság tanulható ki minden társadalmi összeköttetésünkéből. Ez a csirája az emberi javulásra czélzó minden biztos és örövendetes törekvésnek. A szabad intézményeknek ez valódi gyökere. Egyedül ebből származhatik magas hangu erkölcsi rokonság és bol-

dog érintkezés az emberek közt. Ez az igazság a kereszténységnek központi elve, és ennek felismerése hiányában szegények, szükkörűek és tehetetlenek nevelésünk, policziánk, törvényhozásunk és társadalmi érintkezésünk létező rendszerei. Ily nagy igazság ez, a melyről azt állítom, hogy az ember egész életéből tanittatik. Tudom, mily hihetlenséggel találkozom hallgatóim részéről, midőn azt erősítem, hogy az egyetlen tanuság, mely méltó, hogy a társadalom megtanulja, az, a melyet eddig legkevésbé tanultak. És szerencsétlenségre az ál-theologia aljas önhaszonleséssel szövetkezett az ember lelkének elzárására annak befogadása ellen. De azért, hogy kétségbevonatik és tagadtatik, nem kevésbé igaz, nem kevésbé fontos. Az ember valóban egy talányszerű lény, felruházva isteni tehetségekkel és várátva határtalan boldogságtól. Ilyen az igazság. Es én ehez a theologusok és a világszerinti emberek hiszékenytelensége miatt még szorosabban ragaszkodom.

Miután ily módon leküzdöttem az emberi természetet illetőleg annyira uralkodó kicsinylő nézeteket, miután megmutattam ezeknek eredetöket és bebizonyítottam, hogy ugyanazon körülmények, a melyek szülik, ha helyesen magyaráztatnak, elégségesek azokat megcáfolni: igyekezni fogok egyenesen felmutatni az emberi élet bizonyosság-tételét az isteniről az emberben.

A tárgy oly terjedelmes, hogy legjobb lesz figyelmünket egyetlen pontra irányozni. És én egyszerre a legközönségesebbre térek, az ember legfelségesebb elvére — az erkölcsi elvre. Mi oly közönséges mint az igazság eszméje? Hol nem találkozunk annak jelenlétével, az emberi élet minden viszonyaiban, a nevelés minden rendszereiben, törvényhozó termeinkben, történeti emlékeinkben, törvényszékeinkben, a közvélemény ítélőszékeinél, családi társalgásainkban, magán barátságainknál, emberi és vallási szervezeteinkben? Valóban, az egész emberi élet egy vagy más módon az erkölcsi megkülönböztetések megismerése. És egyetlen korszakban sem volt egy nemzet is, mely legalább egy pillantást ne vetett volna az igaz és rossz nagy elveire.

Az igaz, a jogos, a jó, a szent — ezek a szavak valami oly magasztost fejeznek ki, a mely bennünk a tisztelet és becsülés oly érzelmeit kelti föl, a melyek merőben különböznek azon benyomásoktól, melyeket a jónak egyéb formái iránt érzünk. A lelkiismeret a kötelességet parancsolván, ebben annak legmagasabb értékét jelenti ki. Az igaz általában nagyobb a maga lényeges tulajdonsá-

gában, mint az előnyös, a kellemes, a nagyszerű. Ezt meg kell tenni, ha minden egyéb dolog eligazítatlan marad is; ezt meg kell nyerni, ha minden egyéb elvész is. A jó egyéb nemei sajátos szervezetünkhöz mért alkalmas voltuk következtében becsültetnek. De az igazság, jóság és igaz megérdemlik, hogy saját magukért becsültessenek. Megfogható, hogy mi úgy alkotathattunk volna, hogy a sötétséget többre becsüljük a világosságnál, vagy hogy táplálékot találjunk abban, a mi most mérges. De egy lény, úgy alkotva, hogy elvetemültséget lásson az érdek nélküli szeretetben és tiszteletre méltóságot a gonoszságban, egy megfoghatatlan szörny lenne. Igazán, mi ép oly kevésbé képzelhetünk egy ily erkölcsi lényt, mint egy olyan értelmes lényt, ki a részt nagyobbak gondolná az egésznél. Felfogni tehát az igazat, nem egyéb, mint megismerni a legnagyobb jót, azt a mi méltó a legnagyobb szeretetre, a mi nemcsak élvezetek ígérete által hívogat, hanem az abszolút parancsolat szavát fejezi ki és korlátlan uralmat követel. Mily felséges az igaznak ez az elve és mily nagy az a lélek, a melynek ez egyik eleme.

Azt mondám, hogy minden emberben megvan az igaznak ez az eszméje. De ez még nem minden. Benne nemcsak megvan az igaz eszméje; hanem ő maga alkalmas is az igazságra. Mi az igaznak nemcsak bámulására vagyuk alkotva; mert ugyanazon tehetség, mely azt egyetemes törvénynek tekinti, a mi legfőbb törvényünknek is hirdeti. Az igaz nem mint megközelíthetetlen lények dicsősége jelentetik ki nekünk, a kiket reménytelen távolságból kell tisztelnünk, hanem világos öntudatával annak, hogy az igazság saját életünkkel össze van kötve. Ezt mindnyájan érezzük. Egy tapasztalat sem ismeretesebb ennél. És a világegyetemben levő legmagasabb lényről se mondhatni semmit ennél lényegileg nagyobbat. Van-e csak egy is köztünk, a ki soha sem hozott áldozatot a kötelességnek, soha sem tagadott meg egy szenvedélyt, nem áldozott fel egy gyönyört, nem szenvedett fájdalmat inkább, hogysen megsértse az igaznak belső törvényeit? A rosznak ellenálló tehetség megvan minden emberben akár használja, akár nem. Mi mindnyájan birjuk, kísértet és veszteség közt, a jóhoz, igazhoz és szenthez való ragaszkodás tehetségét. És mi tudjuk, hogy birjuk; mert öntudatunk van lealáztatásunkról, a mikor azt nem használjuk. Ez a tehetség, melyet mindnyájan oly állandólag használunk kisebb kísértések ellen, oly csira, melyet isteni erélylyé lehetne kiterjeszteni.

Ez az égi erő némely emberekben tényleg működésben van. Ezekre hálás bámulattal és szives tisztelettel kellene tekintenünk, mint az emberi természet igazi kijelentéseihez. Voltak emberek, kikben az igaz, a jó, a szent mindent meghódító szeretetet ébresztettek fel; a kiknek szellemében az erkölcsi magas kitűnőség — hasonló ahoz, a milyen Jézus Krisztusban nyilatkozott — a napét felyül muló fényességgel tündöklött; a kik természetök egész erejét a jól-tevés elhatározásába öszpontosították; a kik a szigoru kötelességet oly határozott erélylyel ragadták és tartották meg, mely az ellene irányzott erőkkel arányban növekedett; a kiket az igaztól szenvedés és nyomor, üldözés és éhség, hajótörés vagy kard el nem választhattak. Ezek az emberi történelem hősei, a kik a mult adatainak fényt adnak. Az ily hősiesség, bár ritka, nem emberfeletti. Csakis kiterjedése és kifejtett alakja ez annak az erőnek, mely minden emberben mutatkozik, midőn a kötelesség érdekeben a legcsekélyebb áldozatot teszi. Ez a magas igazságosság mint egy mag van meg minden szivben. Ez valóban az emberiség igazi lényege.

Az előbbi észrevételekben az igaz elvéről az emberi szivben ugy beszéltem, mint a mely az egyénnek a kötelességet kijelenti. Most egy más nézetre térek át, melyet a fennebbiek már magokban rejtenek, de a mely külön kifejtést érdemel. Ti érzitek mi az igaz és jó, és kötelezve érzitek magatokat, hogy azt tiszteljétek. De ez még nem minden. Avagy a kötelesség ugy jelenti-e ki magát lelkedben, mint csupán személyes kötelezettség, vagy mint a mely csak rád tartozik? Ismersz-e oly szabályt, melyet csak neked egyedül kellene megtartanod? Midőn az öntudat a jogot, jóságot, igazságot, tisztaságot rád kényszeríti, nincs-e határozott meggyőződésed arról, hogy ezek nem csupán személyes kötelezettségek? Nem ismered-e meg egyszerre, hogy az igazságnak egy oly törvénye lakozik benned, a melynek minden ember alá van vetve? Sőt nem érzed-e, hogy az igazságnak ez a nagy törvénye nemcsak az embereket kötelezi, hanem minden értelmes lényeket, hogy az nem csak egyedül a földnek, hanem a világegyetemnek is törvénye? Egy oly ideiglenes, önkénytes rendeletnek látszik-e előtted a jog, a melyet később vissza lehet vonni, és a mely más lényeket és embereket nem illet? Ellenkezőleg, nem vagy-e bensőleg meggyőződve, hogy a jog oly örökké való, mint a mily egyetemes? A jogszerűség, jóság, érdeknélküliség, igazság, tisztaság, szeretet eszméit nem helyezed-e át az égre? Az égről való fogalmadnak ezek tény-

leg nem lényeges elemei-e? Nem ezek által képzeled-e a lényeket a létnek magasabb fokán? Nem épen az-e egy magasabb lénynek eszméje, hogy az erkölcsi tökély elemei oly teljességben és egységben lakoznak benne, a minőben a földön nem találhatók? Itt tehát megtanuljuk az emberi természet nagyságát. Ez az erkölcsi elv — a legmagasabb törvény az emberben — a világegyetem törvénye, ugyanazon törvény, melynek a legfelsőbb lények alá vannak vetve, és a melynek való engedelmisségben találják felemeltesüket és örömüket. Az ember és a legfelsőbb lények tehát lényegileg egy rendhez tartoznak. Egy családot képeznek. A jóságnak ugyanazon szelleme eleveníti mindeniket. Mindenikre nézve ugyanazon legfőbb törvény, ugyanazon legfőbb jó létezik. Képzelőds és lángész, legihletettebb perczeikben, semmit sem rajzolhatnak fényesebbnek az égben az erkölcsi jóságnál, azon jóságnál, melynek csirája a legegyszerűbb emberi szívben is kifejlődik. Közvetlenül látjuk, hogy ez a jószág nem szoritkozik egy helyre és időre, nem egy nemzetnek, nem is egy világnak terménye, hanem egyetemes, örökkévaló, változhatlan, általános és méltó rá, hogy az iránt minden lélek a legmélyebb tisztelettel és szeretettel viseltessék mindenha. Lehetséges volna-e tehát az emberi lelket, a mely jóslata és egyszersmind tárgya ezen egyetemes és örökkévaló törvénynek, úgy tekintenünk, mintha az csak egy időre és ezen szűk földre lenne teremtetve?

Idáig csak megközelítettük az emberi természet igazi nagyságát. Most a lélekről oly ismeretet nyerünk, a mely magasztos lelkesedéssel tölt el, a melynek kifejezésére minden nyelv gyenge és a mely felé minden gondolat csak halvány közeledés. Az ember, habár természetére nézve emberi is, képes az Isten eszméje felfogására, az Istennel erős, szoros, gyöngéd és tisztító rokonságba való lépésre, sőt az Isten tökélyében és boldogságában való részesülésre. Mi megindulás nélkül halljuk ezt a nagy igazságot. Ez oly igazság, mely feltámasztja a halottakat! Ennek egész életünket öröme kellene hangolnia. A mit eddig mondtam, csak előkészület erre. Én az igazság, a jó, a szent elveiről beszéltem. De az Istennek — a tökéletes lénynek — ezen eszméje nélkül az erkölcsi elv elenyésznek és elhalna a rosszal való harczban. Én ezen elvnek határtalan irányairól és törekedéseiről beszéltem; de egy vég nélküli atya nélkül, a ki azok tárgyául és fentartásául szolgál, ily törekvések hiába-
való jajgatások lennének s nemsokára kétségnek adnának helyet.

Az igazság iránti emez oly élénk erkölcsi természet bennünk még gyenge és tökéletlen s szükséges, hogy tápláljuk, erősítsük és teljesebbé tegyük a legfőbb jóvá való közlekedés által. Ennek szeretet-tárgyul szüksége van egy tökéletes lényre, bizalom-tárgyul egy mindenható, egy örökkévaló lényre, a kinék változhatlan segítsége alatt örökké fejlődhetik. Az nem élhet és nem mozoghat az egyetemes világ igazságos kormányzójában való hit nélkül, a ki elnyomja a roszt s a legjobb jutalmakkal, a legmagasabb erényben növekedő erővel jutalmazza a jól-tevést. Így az ember erkölcsi természete vágyik az Isten után és meg kell őt találnia. Hogy az emberek az Istent a külső teremtésben meglátják, onnan van, mert természetök rokon vele s nem fejlődhetik ki s nem találhat nyugalmat nála nélkül. Mi felfogjuk és kívánjuk őt, mert képét erkölcsi és értelmi tehetségeinkben hordozzuk és ezek azok forrásához vezetnek. Nincs-e tehát semmi nagy az emberi természetben? Hiszen ebbe van beburkolva az Isten eszméje; természetünk belső ösztön és szükség által emeltetik az Istenhez. Az ember a külső teremtésben az Isten mindenhatóságát látja. De saját öntudatában az isteni tekintély szavát hallja. Az emberi természet szerves rokonságban érzi magát Istennel, nem mint az anyag csupán phisikai összeköttetés, hanem erkölcsi törvény által. Ez a felelősség öntudatával tartozik hozzá, melyet még lealjasodásában sem vethet el magától. Tisztelheti s még inkább szeretheti az Istent. Nincs-e nagyság egy ily természetben? A világegyetemben ennél nem lehet magasabb eszme az Istenről. Isten tiszteletéhez, az ő jószágával való harmóniához, az ő akaratjával való egyetértéshez hasonló nagyság nem lehet. Ez a tisztelet, ez az egyetértés nem csak tehetségében van az embernek, hanem egyesén végcélja lételének és semmi más rendeltetésben nem találhatunk nyugalmat és örömet.

Igaz, hogy az Isten eszméje az emberi szenvedélyek által sajnálatra méltólag elhomályosított. Mindazáltal az ember vallásos természetének romjai közt is csillámlott némi égi tűz. És különösen érdekes szemlélni, hogy az isteni elemnek öntudata az emberi természetben miként keveredett össze a legvastagabb babonával. Így a pogány nemzetek közt szélesen elterjedve látjuk a kitünők embereket, törvényhozók, hazafiak és hősök istenítésének gyakorlását. De miért hitték a földön, hogy a legnagyobb és legjobb emberek az égbe vitetnek? Mivel az emberi nem legkitünőbbjeiről azt gondolták, hogy

az Istennel egy családba tartoznak. Vastag ba bona volt ezen a halottak iránt mutatott tiszteletben. De ezen tévedés alatt, mint minden tévedés alatt, nagy igazság rejlett. Abban a szélesen kiterjedt gyakorlatban, az Isten és ember közötti atyafiság halvány árnyéka tünt ki. Abban jelent meg az az igazság, a mely azóta oly fényesen feltündöklött az emberi és isteni egyesülésében, a Jézus Krisztus jellemében. Mily felségesen nagy az ember, midőn így mint egy szellemi lényt tekintjük a végtelen szellemmel való társaságban! Benne van megtestesülve az Isten eszméje. Ő az Istent atyjának nevezi.

És most azt kérdehetné valaki, mi a gyakorlati haszna ezen nézeteknek? Én azt felelem, hogy minden igazságok közt a leghatásosabb, a legnagyobb. És hogy a keresztény vallás mindemellett oly csekély eredményt mutat fel, ennek oka leginkább az a sötétség, mely amaz igazságokat elhomályosítja. Viszont ha azt kérditek, miért törekszem annyira kifejezni az emberi természetről ezen nézeteket? Én azt felelem: becsülöm ezen nézeteket, mivel azok megerősítik hitemet a Jézus Krisztusban és valóságot adnak annak a nagy reménynek, melyet a kereszténység tár fel előttünk. Jézus, a mint minket tanított, azért jött, hogy az embereket az Isten hasonlatosságára teremtsé, beléjük isteni erényt leheljen, és őket az égi életre előkészítse. A hitetlen kineveti ezt a jót, mint valótlan, mivel nem tartozik természetünkhöz. De én az emberi természetbe pillantók és érzem, hogy egy oly lénynek, mely ily rendeltetésre van teremtve, minőt a kereszténység kijelent, oly jeleket kell magába hordania, melyek végcélját előre jelzik. Az én hitemnek tehát örvendetes megerősítése, hogy az isteni elvnek világos jeleit találok az emberi lélekben, hogy oly tehetségeket találok, melyek az isteni tulajdonságokkal kapcsolatban vannak, melyek az Isten képében és egy halhatatlan élet jövendölésében tárulnak fel.

Egy másik gyakorlati haszna az emberi természetről most kifejezett nézeteknek a következő: abban az arányban a mint azok elfogadtatnak, lényegesen átalakítják ember-társainkkal való rokonságunknak, közlekedéseinknek és társulásunknak módját. Ezek egy új társadalmi életbe emelnek minket. Valóban, ezek egy egészen új jellemet adnak társadalmi érintkezésünknek. Ennek az érintkezésnek azon becsülés által kell meghatározatnia, melyet az emberi természetről alkotunk. A ki az embert a vad állatnál ke-

véssé becsüli többre, úgy él az emberekkel mint vad-állatokkal. Az ilyen emberben hiányozni fog az emberek jogai és érzelmei iránti tisztelet. Csak arról fog gondolkozni, hogy őket a maga eszközeivé tegye. Főképen arra fog törekedni, hogy külső megkülönböztetések által fölérjék emelkedjék. Keveset gondol azzal, hogy miként tapodtatnak láb alá, gunyolódik azon gondolattal, hogy azok boldogságáért éljen és haljon. A társadalom most minden törvényei, intézményei és szokásaiban hanyatlásban van az embereknek azon vaksága miatt, melynél fogva az isteni elvet önmagokban és egyik a másikban nem látják. Terjesszük el csak egyszer ezt a nagy igazságot a társadalomban, és az hatalmasabb forradalmat idéz elé, mint a milyenről a politikusok valaha álmodtak. Ez az igazság meg fog nemesíteni minden társadalmi kötelességet, megszentesi minden társadalmi viszonyt. Oly bánást és gyöngéd tiszteletet lehel az emberek magaviseletébe, a mely megszegyeníti azt, a mit most udvariasságnak neveznek. Véget vet annak a külső, látszatos, felületes életnek, a melyre most oly sokan fecsérlik idejüket, vagyonukat, gondolatukat és legjobb tehetségeiket. Mély részvétet ébreszt fel az elnyomott emberiség iránt. Az újítás szellemét terjeszti el mindenfelé, a dajka-szobától a törvényhozás terméig. Ez az igazság a társadalmi rend minden mesterséges kötelékeit az emberi testvériség szent kötelékével helyettesíti. Egy ember ezen nagy igazsággal szívében nem sértheti meg embertársát, mert az emberiben az istenit látja. Egyetlen oly lényt sem nevezhet alacsonynak, a kiben a saját maga legmagasabb tehetségei és érzelmei vannak burkolva. Képzelhetsz-e tehát oly gyakorlati igazságot, mint a minő ez az ember nagyságáról, mint erkölcsi lényről való tan? Ez új földet fog teremteni.

És végre, hogy ennek legfőbb hasznáról szóljunk, ez a tan — a szívbe oltva — miként alakitná át az Istennel való összeköttetésünket! Nincs időm e nagy tárgyat most kifejtteni, pedig eddigelé még soha kellően nem fejtetett ki. Azön felvilágosodott meggyőződésnek hiányában, hogy az embernek az isteni elvben része van, a vallás minden korszakokban többé-kevésbé babonaságba sülyedt. Elnyomta a lelkeket, melyeket fel kellett volna emelnie. A vallás csak a legmagasabb hatalom kiengesztelésére szolgáló eszköznek tekintetett a helyett, hogy úgy tekintetett volna mint egy lajtorja, melyen a lélek a maga forrásához emelkedhetik, mint egy isteni fénysugár, melynek világánál az ember a legfőbb isten.

séget megkeresheti, mint egy lelki hódolat, mely minket az általunk imádott jószág képére formál s embertársaink iránti önzetlen szeretetünket égi étellel erősíti meg. Mily buzgón kell óhajtani, hogy a vallás az önző babonából ilyenképen az Istennel való nemes érintkezésbe emeltessék. És soha sem fog az a maga igazi dicsőségére jutni addig, míg az ember magát mint Isten gyermekét és a gyermeki rokonságot, mely természetével együtt született, maga és a szellemek atyja közt jobban meg nem érti.

Barátim, mily kevésbé ismerjük mi magunkat! mily igazságtalanok vagyunk önmagunk iránt! Mindent tanulmányozunk, csak az isteni elvet nem saját személyünkben. Az igazság ajkainkon lehet. De mily kevés szívben él!

Nekünk új kijelentésre van szükségünk, nem az égről vagy pokolról, hanem a bennünk rejlő szellemről.
